

ПОНЯТТЯ ТА ОЗНАКИ ЗЛОВЖИВАННЯ ПРОЦЕСУАЛЬНИМИ ПРАВАМИ В АДМІНІСТРАТИВНОМУ СУДОЧИНСТВІ

У статті на підставі аналізу норм Кодексу адміністративного судочинства України, законопроектів, що стосується змін до процесуального законодавства, європейського законодавства та практики розгляду справ Європейським судом з прав людини розкриті основні ознаки принципу недопущення зловживання процесуальними правами в адміністративному судочинстві. Визначається, що всі сторони й учасники судового процесу мають рівні права і повинні дотримуватися встановлених засад і принципів судочинства, бути добросовісними. Добросовісність означає, що учасник судового процесу не тільки володіє знаннями про свої права та обов'язки, але є його дисциплінованим учасником і докладає всіх зусиль для здійснення свого обов'язку та не зловживає своїми правами. Крім того, учасники і їхні представники у разі використання свого права на судовий захист не повинні зловживати своїми процесуальними правами та поважати права інших учасників.

Робиться висновок, що, незважаючи на законодавчу заборону щодо зловживання своїми процесуальними правами, в адміністративному судочинстві все частіше учасники процесу використовують свої процесуальні права для затягування процесу або з метою обмеження можливостей реалізації іншими учасниками своїх прав. Аналіз визначених у КАСУ видів зловживань процесуальними правами дає можливість констатувати, що зловживання можуть бути тільки у формі дії, що за зовнішньою ознакою є процесуально правомірними, учасник, який зловживає, має реальні процесуальні права, але використовує їх всупереч завданню судочинства (носять фіктивний характер), а отже, вчиняються свідомо (умисно).

Отже, зловживання процесуальними правами в адміністративному судочинстві – це свідомі, активні дії учасника судового процесу, який наділений процесуальними правами, реалізація яких спрямована всупереч основним засадам адміністративного судочинства, та мають фіктивний характер.

Ключові слова: адміністративне судочинство, права, зловживання, процес, фіктивність, суд.

Based on the analysis of the norms of the Code of Administrative Procedure of Ukraine, draft laws concerning amendments to procedural legislation, European legislation and case law of the European Court of Human Rights, the article reveals the main features of the principle of non-abuse of procedural rights in administrative proceedings. It is determined that all parties and participants in the trial have equal rights and must adhere to the established principles and principles of justice, be honest. Integrity means that a party to a trial not only has knowledge of his or her rights and responsibilities, but is a disciplined party and makes every effort to fulfil his or her duty and does not abuse his or her rights.

In addition, participants and their representatives must not abuse their procedural rights and respect the rights of other participants when exercising their right to judicial protection.

It is concluded that despite the legal prohibition on the abuse of their procedural rights, in administrative proceedings more and more often participants in the process use their procedural rights to delay the process or to limit the opportunities for other participants to exercise their rights. The analysis of the types of abuses of procedural rights defined in the CASU makes it possible to state that abuses can be only in the form of actions that are

outwardly procedurally lawful, the abusive party has real procedural rights, but uses them contrary to the task of justice, and therefore committed deliberately (intentionally).

Thus, the abuse of procedural rights in administrative proceedings is a deliberate, active action of a participant in the proceedings, who is endowed with procedural rights, the implementation of which is contrary to the basic principles of administrative proceedings and are fictitious.

Key words: *administrative proceedings, rights, abuse, process, fictitiousness, court.*

Вступ. Конституція України гарантує кожній людині право на судовий захист порушених прав і свобод (стаття 55) [1]. Аналогічна норма закріплена і у Європейській конвенції з прав людини і основоположних свобод. Зазначена Конвенція, крім закріпленого права на судовий захист, у ст. 17 вказала, що жодне її положення не повинне тлумачитись як таке, що надає будь-якій державі, групі чи особі право обмежувати визначені права і свободи в більшому обсязі, ніж це передбачено в Конвенції [2].

Таким чином, усі сторони й учасники судового процесу мають рівні права і повинні дотримуватися встановлених засад і принципів судочинства, бути добросовісними. Крім того, учасники і їхні представники у разі використання свого права на судовий захист не повинні зловживати своїми процесуальними правами та поважати права інших учасників.

У цивільно-процесуальному праві використовується категорія «презумпція добросовісності». Так, Д.В. Черемнов ознаками презумпції добросовісності виокремлює такі: 1) вона стосується лише осіб, які беруть участь у справі, та її не можна застосовувати до інших учасників процесу; 2) вона поширюється не лише на здійснення процесуальних прав, але і на виконання процесуальних обов'язків; 3) застосовується лише у тих випадках, коли законом передбачені правові наслідки недобросовісної поведінки, в інших – правового значення вона не має; 4) межею добросовісної поведінки учасників цивільного процесу є зловживання процесуальними правами; 5) вона може бути спростована, у зв'язку із чим судом застосовуються встановлені законом негативні наслідки для особи, яка діє в цивільному процесі недобросовісно [3, с. 177].

Отже, добросовісність означає, що учасник судового процесу не тільки володіє знаннями про свої права та обов'язки, але є його дисциплінованим учасником та докладає всіх зусиль для здійснення свого обов'язку та не зловживає своїми правами.

Метою статті є аналіз чинного вітчизняного та європейського процесуального законодавства з метою виокремлення характерних ознак «зловживання процесуальними правами» з метою надання рекомендацій щодо удосконалення адміністративного судочинства України.

В Україні питання удосконалення адміністративного судочинства розглядало багато науковців і практиків: Б. Авер'янов, В. Галунько, В. Колпаков, О. Кузьменко, К. Бабенко та ін. Щодо реформування принципу недопущення зловживання процесуальними правами, то його розглядали такі автори, як: С. Базилевський, А. Монаєнко, Д. Козачук, Н. Басалок, В. Таркін та ін. Але незважаючи на досить пильну увагу з боку науковців і практиків до питань, що стосуються зловживання процесуальними правами в адміністративному судочинстві, досі залишаються нерішеними низка питань.

Виклад основного матеріалу. Європейський Суд з прав людини неодноразово під час прийняття рішень з метою дисциплінування учасників судочинства використовував своє право на відмову у задоволенні позову на підставі зловживання учасниками своїми процесуальними правами. Так, у справі «Варбанов проти Болгарії» (Varbanov v. Bulgaria), № 31365/96, пункт 36, ЕCHR 2000-Х) визначив, «що право на доступ до суду не є абсолютним, воно за своїм змістом може підлягати обмеженням, особливо щодо умов прийнятності скарги на рішення. Ці обмеження повинні переслідувати легітимну мету та мати розумний ступінь пропорційності між використаними засобами та поставленими цілями» [4]. Європейський суд з прав людини дотримується позиції, що проявляти ініціативу щодо своєчасного розгляду справи повинен саме позивач. Так, у рішенні від 07 липня 1989 року у справі «Юніон Аліментаріа проти Іспанії» Суд зазначив, що заявник зобов'язаний демонструвати готовність брати участь на всіх етапах розгляду, що стосуються безпосередньо його, утримуватися від використання прийомів, які пов'язані із зволіканням у розгляді справи, а також максимально використовувати всі засоби внутрішнього законодавства для прискорення процедури слухання» [5].

Зазначені стандарти європейського судочинства були використані під час конструювання норм Кодексу адміністративного судочинства України (КАСУ) [6]. Так, у статті 2 КАСУ, опису-

ючи завдання та основні засади, зазначено, що у разі оскарження дій і рішень суб'єктів владних повноважень здійснення правосуддя відбувається на підставі принципів адміністративного судочинства і одним із них є принцип неприпустимості зловживання процесуальними правами.

І хоча вказаний принцип у Кодексі не розкривається, у ч. 2 ст. 45 дається вичерпний перелік дій, на підставі яких суд з урахуванням конкретних обставин справи, якщо вони суперечать завданню адміністративного судочинства, може визнати такі дії зловживанням процесуальними правами. До таких дій належать: 1) подання скарги на судові рішення, яке не підлягає оскарженню, не є чинним або дія якого закінчилася (вичерпана), подання клопотання (заяви) для вирішення питання, яке вже вирішене судом, за відсутності інших підстав або нових обставин, заявлення завідомо безпідставного відводу або вчинення інших аналогічних дій, які спрямовані на безпідставне затягування чи перешкоджання розгляду справи, чи виконання судового рішення; 2) подання декількох позовів до одного й того самого відповідача (відповідачів) з тим самим предметом та з тих самих підстав або подання декількох позовів з аналогічним предметом і з аналогічних підстав, або вчинення інших дій, метою яких є маніпуляція автоматизованим розподілом справ між суддями; 3) подання завідомо безпідставного позову, позову за відсутності предмета спору або у спорі, який має очевидно штучний характер; 4) необґрунтоване або штучне об'єднання позовних вимог з метою зміни підсудності справи, або завідомо безпідставне залучення особи як відповідача (співвідповідача) з тією самою метою; 5) узгодження умов примирення, спрямованих на шкоду правам третіх осіб, умисне неповідомлення про осіб, які мають бути залучені до участі у справі [6].

Не вступаючи в дискусію з приводу самого переліку, зазначимо, що по-перше, він не може бути вичерпним, у КАСУ неможливо передбачити всі можливі варіанти зловживання процесуальними правами. Так, наприклад, у переліку немає такого популярного виду затягування процесу, як систематичний відвід судді.

На прийняття нових ефективних механізмів щодо запобігання зловживанням процесуальними правами вказували автори проекту Закону № 6232 від 23.03.2017 «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів». У пояснювальній записці до нього вони зазначали, що метою запровадження механізмів щодо зловживання процесуальними правами є запобігання умисному затягуванню справ, «позовам-клонам» та іншим маніпуляціям з підсудністю, завідомо необґрунтованим відводам, скаргам та іншим проявам недобросовісного користування учасниками судового процесу своїми процесуальними правами [7].

Ми підтримуємо позицію авторів вказаного законопроекту, а також інших науковців і практиків стосовно аналізованого питання, що непотрібно шукати шляхи нейтралізації прийомів протидії правосуддю, адже посиланням на зловживання (істинні або мнимі) можна виправдовувати процесуальні недоліки у роботі самої судової влади країни [8, с. 269], а ефективною вбачається концентрація законодавця на розробці та прийнятті таких процесуальних норм, які б унеможливили такі зловживання та взагалі не викликали в осіб бажання зловжити правами [9, с. 75].

По-друге, наділення суду дискреційними повноваженнями щодо кваліфікації вказаних у статті дій як зловживання процесуальними правами, використовуючи мовний оборот «суд може визначити» [9, с. 75], є неконструктивним та може значно ускладнити застосування відповідних положень. Як слушно зауважували ще на етапі прийняття КАСУ фахівці Головного юридичного управління Верховної Ради України, наявність у законопроекті КАСУ таких конструкцій є неприйнятною, оскільки може негативно позначитися на їх законодавчому розвитку, зумовити проблеми з практичним утвердженням та забезпеченням прав і свобод людини і громадянина [9, с. 75; 10].

В умовах розширення процесуальних можливостей учасників процесу, пасивності суду, відсутності фактичної рівноправності сторін та традицій змагальності складаються сприятливі умови для зловживань процесуальними правами. У результаті таких дій спотворюється суть правосуддя – учасники процесу використовують механізм судового захисту для порушення прав та інтересів інших осіб, що суперечить публічним інтересам з організації ефективного та справедливого судового процесу. Таким чином, зловживання процесуальними правами є серйозною проблемою, що стоїть на шляху розвитку ефективної моделі правосуддя [11].

Фахівці з європейського права також неодноразово наголошували на можливості застосування універсального підходу до визначення зловживання процесуальним правом у всіх державах-членах. Це означало б, що кожен суд держави-члена застосовував би однаковий стандарт

щодо з'ясування, чи було зловживання чи ні. Нарешті, висловлюється думка про те, що існування одночасно європейських стандартів та альтернативних національних концепцій зловживання процесуальним правом уповільнюють судову реформу [12]. Тому, на нашу думку, необхідно вести мову про зловживання європейським процесуальним правом.

Наприкінці хотілось би підкреслити, що свобода закінчується там, де починається зловживання. Зловживання процесуальними правами під час адміністративного судочинства найчастіше відбувається там, де процесуальні права або не прописані, або вони не зрозумілі.

Висновки. Незважаючи на законодавчу заборону щодо зловживання процесуальними правами, в адміністративному судочинстві все частіше учасники процесу використовують свої процесуальні права для затягування процесу або з метою обмеження можливостей реалізації іншими учасниками своїх прав. Аналіз визначених у КАСУ видів зловживань процесуальними правами дає можливість констатувати, що зловживання можуть бути тільки у формі дії, які зовнішньою ознакою є процесуально правомірними, учасник, що зловживає, має реальні процесуальні права, але використовує їх всупереч завданню судочинства (носять фіктивний характер), а отже, вчиняються свідомо (умисно).

Отже, зловживання процесуальними правами в адміністративному судочинстві – це свідомі, активні дії учасника судового процесу, який наділений процесуальними правами, реалізація яких спрямована всупереч основним засадам адміністративного судочинства, та мають фіктивний характер.

Список використаних джерел:

1. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.
2. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950 р. : ратифікована Законом України від 17.07.1997 р. № 475/97. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/475/97-Вр>.
3. Черемнов Д.В. Презумпція добросовісності учасників цивільного процесу. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2014. Вип. 4. Том 1. С. 174–178.
4. Справа «Мушта проти України» (Заява № 8863/06) : рішення Європейського суду з прав людини від 18.11.2010 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/974_660.
5. Київський окружний адміністративний суд. Ухвала суду № 85705925, 07.11.2019. URL: <https://youcontrol.com.ua/ru/catalog/court-document/85705925/>
6. Кодекс адміністративного судочинства України : Закон України 06.07.2005 р. № 2747-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/2747-15/find?text=%E7%EB%EE%E2%E6%E8%E2%E0%ED+%EF%F0%EE%F6%E5%F1%F3%E0%EB+%EF%F0%E0%E2%E0%EC%E8>.
7. Проект Закону про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів, 2019. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=61415.
8. Приходько А.И. Воспрепятствование разрешению дел в арбитражных судах. Москва : Волтере Клувер, 2006. 357 с.
9. Кихтюк Р. Зловживання процесуальними правами в процесі реалізації процесуального статусу позивача в адміністративному судочинстві. *Національний юридичний журнал: теорія і практика*, 2019, № 6, С. 74–78. URL: http://jurnaluljuridic.in.ua/archive/2019/1/part_1/18.pdf.
10. Зауваження Головного юридичного управління до проекту Закону України «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів» (реєстр. № 6232), 2017 р. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=61415.
11. Лазовський О. Зловживання процесуальними правами: нові тренди та шляхи боротьби. *Юридична газета*, 2019. № 49 (703). URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/sudovapraktika/zlovzhivannya-procesualnimi-pravami-novi-trendi-ta-shlyahi-borotbi.html>.
12. Gajda – Roszczynialska K. Abuse Of Procedural Rights in Polish and European Civil Procedure Law and the Notion of Private And Public Interest. *Access to Justice in Eastern Europe*, Issue No. 2(3)/2019. URL: <https://doi.org/10.33327/AJEE-18-2.3-a000013>.